

Ontwikkelingslanden in het wereldsysteem

Een kwantitatieve analyse

Wil Hout en Frits Meijerink¹

Summary

*Developing countries in the world-system
A quantitative analysis*

In this article, a causal model is developed that explains the unequal level of economic development of Third World countries on the basis of structural variables. This model is based upon previous conceptual analysis using the framework of world system theory and on empirical research involving world system variables. The appropriateness of the model is tested by applying a multi-sample LISREL analysis to data from 84 developing countries from the 1960s, 1970s and 1980s. The model fits the data for the entire 1965-92 period rather well.

In an attempt to analyse the changes of the world system over the last three decades, the assumption of the 'restricted' solution – the model parameters do not change over the 1965-92 period – was relaxed. Hypotheses concern the change of 'classical' to 'modern' dependence, the 'third wave' of democratization in the Third World, and the tendency of Third World countries to diversify their production and become less reliant on primary commodities. The expected change from classical to modern dependence is corroborated by the data. No such change is apparent where political repression is concerned. Finally, the causal chain of primary commodity concentration, exploitation, domestic capital formation and economic development exhibits significant changes over the 1965-1985 period.

1. Inleiding

De vraag welke factoren verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling van Derde-Wereldlanden heeft vele generaties sociale wetenschappers bezig gehouden. Globaal kunnen twee scholen van verklaringswijzen worden onderscheiden. Auteurs uit de *moderniseringsschool* benadrukken dat interne kenmerken van ontwikkelingslanden van belang zijn ter verklaring van het verschil in ontwikkelingsniveau tussen landen. Tegenover de moderniseringsschool staat het *structuralis-*

me. Deze school benadrukt vooral de structuur van de externe omgeving van ontwikkelingslanden en de wijze waarop deze structuur inwerkt op processen binnen landen.

Een recente en zeer populaire variant binnen de structuralistische school is de *wereldsysteemtheorie*, die vooral door auteurs als Andre Gunder Frank, Samir Amin, Immanuel Wallerstein en Johan Galtung is ontwikkeld. De kern van deze theorie is dat zich gedurende de laatste vier à vijf eeuwen een wereldsysteem heeft gevestigd dat een steeds groter aantal landen is gaan omvatten. Het wereldsysteem wordt kapitalistisch genoemd, omdat de samenstellende delen van het systeem met elkaar verbonden zijn door de commerciële ruil van goederen op de wereldmarkt. De wereldsysteemtheorie benadrukt dat de internationale betrekkingen – de relaties in de context van het kapitalistisch wereldsysteem – de ongelijkheid tussen landen doen toenemen. Deze ongelijkheid leidt, in de visie van de aanhangers van de theorie tot het ontstaan van een dominante, rijke *kern* en een onderworpen, verarmde *periferie*.

Wij zullen ons in dit artikel bezig houden met de verklaring van de internationale ongelijkheid zoals die gegeven is door vertegenwoordigers van de wereldsysteemtheorie. De probleemstelling is: *kunnen structurele kenmerken van het wereldsysteem het verschil in economische ontwikkeling van de huidige ontwikkelingslanden bevredigend verklaren?* Ter beantwoording van deze probleemstelling zullen wij een kwantitatief-empirisch onderzoeksontwerp ontwikkelen voor de analyse van gegevens van 84 ontwikkelingslanden over de perioden 1965-1974, 1975-1984 en 1985-1992. We zullen de LISREL-analyse gebruiken om de relaties tussen een aantal structurele variabelen te schatten voor de drie perioden afzonderlijk en voor de gehele periode van 1965 tot 1992.

Het meeste onderzoek naar patronen van internationale ongelijkheid is tot op heden beperkt gebleven tot de toepassing van multivariate analysetechnieken (meestal multiële regressie en soms padanalyse) op data met betrekking tot één tijdstip. Sommige onderzoekers hebben longitudinale effecten trachten te schatten door een 'lagged' variabele – een meting van de afhankelijke variabele op een vroeger tijdstip – in het model op te nemen. Wij zijn evenwel van mening dat juist causale-analysetechnieken bij uitstek geschikt zijn om internationale data – en in het bijzonder data die betrekking hebben op het wereldsysteem – te onderzoeken omdat langs deze weg complexere relaties tussen variabelen kunnen worden ontdekt. Het voordeel van de hier te hanteren analysemethode ten opzichte van multiële regressie met 'lagged' variabelen is bovendien dat autocorrelatie-effecten zijn uitgeschakeld.

Chase-Dunn (1989) heeft gesteld dat zogenaamde 'pooled cross-sectional' analyses zeer geschikt zouden zijn voor onderzoek naar het wereldsysteem. In dit artikel kiezen wij voor een variant op deze opzet. In vergelijking met de klassieke 'pooled cross-sectional' analyse, waarin data van verschillende momenten in één datamatrix worden ondergebracht, is het voordeel van de door ons gebruikte analysemethode dat wij niet de – doorgaans onjuist – assumptie behoeven te maken dat de data onafhankelijke waarnemingen zijn. Wij kiezen drie afzonderlijke datamatrices tot uitgangspunt van de analyses en leggen gelijkheidsrestricties op aan de coëfficiënten die op basis van de drie matrices worden berekend. Deze redenering leidt tot de initiële hypothese dat de relaties tussen de variabelen uit het model over de periode 1965-1992 identiek zijn. We verwachten evenwel dat de veranderingen in het wereldsysteem in de genoemde periode zodanig zijn dat de 'fit' van het model kan worden verbeterd door de gelijk-

heidsrestricties te versoepelen. Om deze reden stellen we vier hypothesen op over de aard en de richting van de veronderstelde veranderingen.

In paragraaf 2 behandelen wij een aantal theoretische inzichten uit de wereldsysteemtheorie en onderzoeksbevindingen die voor ons onderwerp relevant zijn. Naar aanleiding van deze theoretische en empirische bevindingen stellen we een causaal model op dat de basis vormt voor de verdere analyses. In paragraaf 3 bespreken we de operationalisatie van de variabelen die in het causale model worden gebruikt. In paragraaf 4 behandelen we de resultaten van de LISREL-analyses. Paragraaf 5 bevat de conclusies.

2. De wereldsysteemtheorie en ongelijke ontwikkeling

De centrale stelling van de wereldsysteemtheorie is dat landen kunnen worden ingedeeld in verschillende categorieën op grond van hun ontwikkelingsniveau en de plaats die ze in het wereldsysteem innemen. Ofschoon de driedeling in kern, semi-periferie en periferie (Wallerstein, 1974) op theoretisch niveau een zekere mate van plausibiliteit bezit, blijkt het zeer moeilijk een *empirisch* onderscheid tussen de drie groepen te maken (zie Smith & White, 1992).

Chase-Dunn (1989) heeft gesteld dat het onderscheid tussen de kern, de semi-periferie en de periferie van het wereldsysteem moet worden opgevat als een functioneel en niet als een ruimtelijk onderscheid. Hij stelt dat kernactiviteiten gekenmerkt worden door een relatief hoge kapitaalsintensiteit. Recent onderzoek van Bollen en Appold (1993) komt evenwel tot de conclusie dat de kern-periferie tegenstelling niet gelijk is aan de tegenstelling tussen meer en minder kapitaalsintensieve produktie. Fiala (1992) heeft daarenboven aangegeven dat lage- en middeninkomenslanden in 1989 nog steeds overwegend primaire produkten exporteerden. In dit artikel wordt, op grond van deze resultaten, geen *a priori* functioneel onderscheid gemaakt tussen de drie onderdelen van het wereldsysteem; wij sluiten ons aan bij de gegroeide praktijk volgens welke perifere landen worden onderscheiden op grond van de hoogte van hun per capita inkomen.

De wereldsysteemtheorie gaat ervan uit dat de positie van perifere landen in het wereldsysteem negatieve consequenties heeft voor het ontwikkelingsniveau van deze landen. Andre Gunder Frank heeft dit als volgt weergegeven: 'Thus, nineteenth-century and even earlier specialisation in the production of raw materials for export and their exchange for imported manufactures severely handicapped capital accumulation and productive consumption among the producers of primary compared to those of manufactured products, even disregarding the capital drain from the former to the latter through unequal exchange.' (1979, p. 177)

De politiek en economisch ondergeschikte positie van ontwikkelingslanden wordt door auteurs uit de wereldsysteemschool gezien als de belangrijkste oorzaak waardoor deze landen niet in staat zijn hun gerichtheid op primaire goederen te verminderen (Wallerstein, 1984). De ondergeschiktheid komt tot uitdrukking in de afhankelijkheid van ontwikkelingslanden ten opzichte van de landen uit de kern. Deze afhankelijkheid uit zich voornamelijk in de gerichtheid op export en in de noodzaak buitenlands kapitaal aan te trekken voor het doen van

investerings. Pogingen van de 'newly industrializing countries' (NIC's) worden binnen de wereldsysteembenadering doorgaans geïnterpreteerd als 'dependent development' (Chase-Dunn, 1989; Evans, 1979). Uit onderzoek van onder anderen Bornschier en Chase-Dunn (1985) en Wimberley en Bello (1992) bleek dat investeringen door transnationale ondernemingen een significant negatieve invloed uitoefenen op de ontwikkeling van landen in de periferie. Deze stelling wordt evenwel heftig betwist door aanhangers van 'outward-oriented development'. Bela Balassa (1981) heeft aangetoond dat uitvoering van een exportgeoriënteerd beleid over het algemeen leidt tot hogere economische groei in ontwikkelingslanden. Balassa (1986) en Firebaugh (1992) hebben daarenboven aangegeven dat de instroom van buitenlands kapitaal voor investeringen positief is voor de economie van ontwikkelingslanden.

Over de mate waarin de afhankelijke positie van perifere landen gevolgen heeft voor de structuur van hun export bestaat eveneens grote verdeeldheid, zowel binnen de groep van wereldsysteemtheoretici als tussen de groep als geheel en de aanhangers van exportgerichte ontwikkeling. De 'klassieke' visie binnen de wereldsysteemtheorie wordt vertegenwoordigd door Amin (1976), Frank (1979) en Wallerstein (1984), die stellen dat de integratie van 'externe gebieden' in het kapitalistisch wereldsysteem sinds de 'lange' zestiende eeuw negatieve gevolgen heeft gehad. Deze auteurs beweren dat de integratie in het wereldsysteem betekende dat deze gebieden een ondergeschikte positie kregen in de internationale arbeidsverdeling als exporterende monoculturen. Bornschier en Chase-Dunn (1985) vatten deze invalshoek samen als *classical dependence* en plaatsen hun eigen visie, die de nadruk legt op afhankelijkheid van investeringen door multinationale ondernemingen, hiertegenover. Naast Bornschier en Chase-Dunn hebben vele andere auteurs gewezen op de recente veranderingen in de internationale arbeidsverdeling en het toenemende belang van de industrie- en dienstensector in ontwikkelingslanden (Balassa, 1986; Semyonov & Lewis-Epstein, 1986; Smith & White, 1992).

Wereldsysteemtheoretici zien *uitbuiting* als een belangrijke interveniërende variabele tussen enerzijds de afhankelijkheid en de gerichtheid van Derde-Wereldlanden op primaire producten en anderzijds het ontwikkelingspotentieel van deze landen. Zij leggen de nadruk op het ongelijke karakter van (internationale) economische verhoudingen, die er in hun visie toe leidt dat de economisch machtigen zich een groter deel van de baten toeëigenen dan hun op grond van hun economische prestaties toekomt. In de wereldsysteemtheorie ligt de nadruk op *handel en investeringen* als belangrijkste mechanismen van uitbuiting. Ten aanzien van de handelsbetrekkingen hebben vele auteurs gewezen op het proces van *ongelijke ruil* (Frank, 1979; Hout, 1988). Wat de investeringen betreft, is vooral gewezen op de uitbuitende werking van de 'repatriëring' van de winst die wordt gemaakt door multinationale ondernemingen (Chase-Dunn, 1989; Hout, 1988; Wallerstein, 1979).

Verscheidene kwantitatieve analyses van de wereldsysteemtheorie hebben de bewering onderzocht dat afhankelijkheid van invloed is op sociale ongelijkheid en politieke repressie (onder meer Bollen, 1983; Bollen & Jackman, 1985; Fiala, 1992; Muller, 1985, 1988). Empirisch onderzoek heeft evenwel geen duidelijke antwoorden opgeleverd over de relatie tussen beide variabelen. Bollen en Jackman (1985, p. 450) vinden bijvoorbeeld 'no evidence to

suggest a democracy-inequality linkage'. Muller (1988) stelt daarentegen dat er een reciproque relatie tussen inkomensongelijkheid en democratische stabiliteit zou bestaan. Boswell en Dixon (1990), Henderson (1991) en Moaddel (1994) presenteren resultaten die een positief verband tussen (inkomens-)ongelijkheid en de mate van repressiviteit van het politiek regime doen vermoeden.

Binnen verscheidene varianten van de wereldsysteemtheorie wordt uitgegaan van de algemene hypothese dat in de ontwikkelingslanden een geprivilieerde bourgeoisie is ontstaan die functioneert als 'bruggehoofd' van de multinationale ondernemingen uit het westen (Galtung, 1971, 1980). Deze situatie heeft in deze visie de zogenoemde 'disarticulatie' van de economie van ontwikkelingslanden tot gevolg: naast elkaar bestaan een relatief moderne, op de export gerichte sector en een relatief onderontwikkelde 'subsistence' sector. De veronderstelling van de wereldsysteemtheoretici is dat de elites in de ontwikkelingslanden, die een alliantie zijn aangegaan met het kapitalisme uit de kern, een veel hogere levensstandaard bereiken dan de 'marginalized masses' (de term is van Amin, 1976, p. 194).

In dit artikel zal de veronderstelling worden onderzocht dat de relatie tussen de internationale structuur (afhankelijkheid en produktiestructuur) en politieke repressie 'loopt' via de maatschappelijke en economische ongelijkheid. Wij gaan er hier van uit dat de mate van ongelijkheid tussen stad en platteland in ontwikkelingslanden positief samenhangt met de mate van internationale afhankelijkheid en dat deze ongelijkheid leidt tot spanningen in het politiek systeem, waarop met repressie wordt gereageerd. Deze opvatting is terug te vinden bij O'Donnell (1972), die de term 'bureaucratisch-autoritarisme' heeft gebruikt om politieke regimes (voornamelijk in Latijns-Amerika) te kenschetsen die grote delen van de bevolking uitsluiten van deelname aan het politiek systeem. Naar zijn mening hebben 'developmental bottlenecks' en 'policies that favored capital accumulation in the more "dynamic" or "efficient" sectors' (O'Donnell, 1972, p. 96) geleid tot een toename van de ongelijkheid in ontwikkelingslanden en heeft deze laatste ontwikkeling politieke dwang en uitsluiting tot gevolg gehad. Cardoso en Faletto schrijven in dit verband, in het *Post Scriptum* bij hun klassieke *Dependency and development in Latin America*, over 'an amalgam between a repressive state (often under corporate military control) and an entrepreneurial state' (1979, p. 202). Volgens Evans (1979, p. 48) geldt in landen die een strategie van 'dependent development' hebben gekozen dat 'the need for repression is great while the need for democracy is small'. De redenering van O'Donnell, Cardoso en Faletto en Evans wordt ondersteund door onderzoek van Bollen (1983), die tot de conclusie kwam dat de mate van democratie in ontwikkelingslanden negatief beïnvloed wordt door de structurele positie van landen: landen die in een perifere positie verkeren – en in mindere mate geldt dit ook voor landen in een semi-perifere positie – kennen over het algemeen een minder democratisch politiek stelsel dan andere landen. Muller (1985) komt tot een andere conclusie: hij stelt dat een positie van 'dependent economic development' geen goede voor-speller is van de ineenstorting van democratische regimes in de Derde Wereld.

Zowel in de wereldsysteemtheorie als in algemene economische theorieën wordt het belang van kapitaalvorming voor ontwikkeling benadrukt. In de wereldsysteemtheorie wordt ervan uitgegaan dat ontwikkelingslanden door hun afhankelijke positie niet voldoende kapitaal kun-

nen accumuleren om een autonoom ontwikkelingsproces in gang te zetten. Ontwikkelingslanden zijn afhankelijk van buitenlandse investeerders en de laatsten kunnen de investeringsvoorwaarden bepalen. Dit leidt in de visie van de wereldsysteemtheoretici tot eenzijdig investeringsgedrag (voornamelijk in grondstoffenwinning, in grootschalige landbouw op plantages en in eenvoudige industriële productie waar geprofiteerd wordt van relatief lage loonkosten) en tot 'repatriëring' van winsten, met andere woorden: tot uitbuiting.

Op grond van de hier geschetste theoretische verwachtingen van de wereldsysteemtheorie gaan we ervan uit dat de invloed van de gerichtheid op primaire goederen en van uitbuiting op binnenlandse kapitaalvorming negatief is. De gerichtheid op primaire goederen heeft een negatieve invloed op kapitaalvorming, doordat de productie van dit type goederen over het algemeen minder surplus oplevert dan de productie van industriële produkten. Uitbuiting leidt, volgens de wereldsysteemtheorie, tot een uitstroom van kapitaal; deze ontwikkeling heeft tot gevolg dat de kapitaalvorming in ontwikkelingslanden belemmerd wordt.

Recent onderzoek heeft tot interessante inzichten geleid over de relatie tussen besparingen, en derhalve kapitaalvorming, en andere variabelen. Bunting (1991, pagina 19) vond voor de Verenigde Staten dat 'the propensity to save increases as the quintile share of income increases'. Op basis hiervan kunnen we de hypothese formuleren dat landen met een meer ongelijke inkomensverdeling in het algemeen een lager niveau van kapitaalvorming hebben. Pastor en Hilt (1993) onderzochten zeven Latijnsamerikaanse landen in de periode 1973-1986 en vonden dat de mate van democratie een consistent positief effect uitoefent op het niveau van investeringen. Op grond hiervan verwachten we dat de variabele politieke repressie in ons model de kapitaalvorming negatief beïnvloedt.

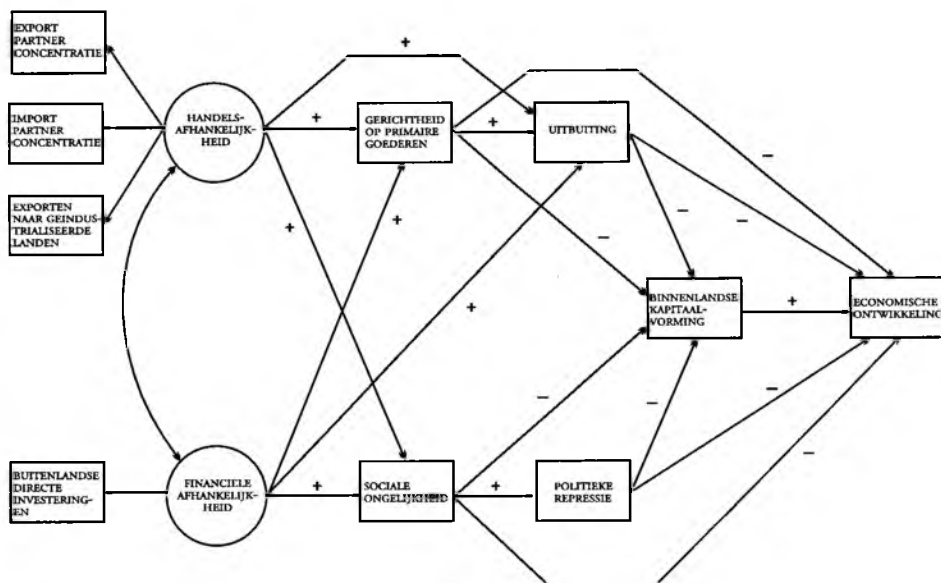
Met behulp van de variabelen die in deze paragraaf zijn behandeld, hebben we een causaal model opgesteld (afgebeeld in figuur 1) dat de ongelijke economische ontwikkeling tussen Derde-Wereldlanden verklaart op basis van de wereldsysteemtheorie. Volgens de literatuur hebben zeven variabelen een belangrijke invloed op ongelijke economische ontwikkeling: (1) de afhankelijkheid van ontwikkelingslanden van handel met de kern, (2) de financiële afhankelijkheid van ontwikkelingslanden ten opzichte van de kern, (3) de gerichtheid van ontwikkelingslanden op de export van primaire produkten, (4) de mate van sociale ongelijkheid in Derde-Wereldlanden, (5) de mate van uitbuiting van landen in de periferie door de kern, (6) de mate van politieke repressie in deze landen en (7) het niveau van binnenlandse kapitaalvorming in de periferie. In figuur 1 wordt voor iedere relatie in het model de verwachte richting (positief of negatief) aangeduid. De variabelen worden beschreven in paragraaf 3.2.

3. Onderzoeksopzet

3.1. Onderzoekseenheden

In het onderhavige onderzoek worden gegevens gebruikt over 84 ontwikkelingslanden in de periode van 1965 tot 1992. De onderzoekspopulatie is beperkt tot ontwikkelingslanden met

Figuur 1 Structureel model ter verklaring van ongelijke economische ontwikkeling

een bevolking van ten minste een miljoen zielen in 1967; de lijst van Bornschier en Heintz (1979) is een richtsnoer geweest bij de selectie van de cases.² In de analyses zijn uitsluitend ontwikkelingslanden opgenomen, omdat het doel van het onderzoek is na te gaan of de structurele positie van deze landen ten opzichte van andere landen in het wereldsysteem het niveau van ontwikkeling kan voorspellen.

3.2. Variabelen

Door vele auteurs is beweerde dat afhankelijkheid van handel en investeringen twee verschillende dimensies zijn van de variabele afhankelijkheid (Bornschier & Chase-Dunn, 1985; Hout, 1993; Wimberley & Bello, 1992). Uit onze gegevens blijkt dat de correlaties tussen de indicatoren van handels- en investeringsafhankelijkheid niet significant van 0 afwijken. Om het effect van beide aspecten van afhankelijkheid te kunnen onderscheiden – en dus een uitspraak te kunnen doen over de rivaliserende hypothesen inzake ‘klassieke’ en ‘moderne’ afhankelijkheid – hebben we in de analyse twee variabelen van afhankelijkheid opgenomen.

De variabele *handelsafhankelijkheid* is geoperationaliseerd met behulp van gegevens over de concentratie van de export en import van ontwikkelingslanden naar en van hun grootste handelspartners en over de export van ontwikkelingslanden naar geïndustrialiseerde landen. Data over export- en importconcentratie zijn ontleend aan het *International Trade Statistics Yearbook* van de Verenigde Naties (1969, 1976a, 1980, 1987 en 1988). Data over de export naar geïndustrialiseerde landen zijn ontleend aan de *Directory of Trade Statistics* van het IMF (1982b en 1988; IMF & IBRD z.j.). Naar onze mening leveren de gebruikte gegevens meer

informatie op over het aspect van *kwetsbaarheid*, dat inherent is aan handelsafhankelijkheid, dan vaak gebruikte data over export en import als percentage van het bruto nationaal produkt. De laatstgenoemde data kunnen eerder gezien worden als indicatoren voor *gevoeligheid* (zie Keohane & Nye, 1977). We volgen hier de operationalisering van handelsafhankelijkheid die is voorgesteld door Gasiorowski (1986).

De *financiële afhankelijkheid* wordt gemeten aan de hand van gegevens over directe buitenlandse investeringen. In de literatuur worden verschillende indicatoren voorgesteld als representant van deze variabele. Het belangrijkste verschil is dat tussen de 'flow' (stroom) en de 'stock' (voorraad) van buitenlandse investeringen. Vele onderzoekers hebben geconcludeerd dat er een negatieve invloed uitgaat van de 'stock' op het niveau van ontwikkeling; deze conclusie wordt in het algemeen gezien als een bewijs voor de geldigheid van de onderontwikkelingsthese uit de wereldsysteemtheorie (zie Firebaugh, 1992). Een recente analyse van Firebaugh (1992) maakt evenwel duidelijk dat de centrale assumptie in het onderzoek naar de 'stock' van buitenlandse investeringen berust op een onjuiste interpretatie. Om deze reden maken wij in dit onderzoek gebruik van gegevens over de investeringsstroom, die te vinden zijn in de *Balance of Payments Statistics* van het IMF (1968, 1970, 1971, 1980, 1989 en 1990).

De variabele *gerichtheid op primaire goederen* is geoperationaliseerd als de waarde van de export van primaire goederen, met uitzondering van brandstoffen, als percentage van de totale export van een ontwikkelingsland (UNCTAD, 1987, 1989).

Voor de meting van de mate van *sociale ongelijkheid* maken vele onderzoekers gebruik van de Gini-index met betrekking tot inkomensverdeling. Wij kiezen in dit artikel voor een andere operationalisering omdat het gebruik van de Gini-index wegens een aantal problemen minder voor de hand ligt. In de eerste plaats zijn er geen goede, dat wil zeggen: vergelijkbare, data over inkomensverdeling over een langere periode beschikbaar. In de tweede plaats is de Gini-index slechts voor een beperkt aantal ontwikkelingslanden beschikbaar. Ten derde zijn gegevens over inkomensverdeling zo onbetrouwbaar dat een auteur ze recent heeft gekenmerkt als 'Mickey Mouse numbers' (Moll, 1992). Ten slotte zijn we hier, omdat dit onderzoek betrekking heeft op de wereldsysteemtheorie, niet zozeer geïnteresseerd in de *personele* inkomensverdeling, maar in belangrijke *sociale* ongelijkheden, zoals die tussen stad en platteland. Bradshaw (1987) en London (1987) hebben in dit verband een indicator gebruikt die de inkomsten van diverse sectoren in de economie vergelijkt met de omvang van de beroepsbevolking in die sectoren. In dit onderzoek zal de zogeheten *sectorale ongelijkheid* van ontwikkelingslanden worden berekend als een verhouding die de ongelijkheid weergeeft van de verdeling van inkomsten, gemeten in termen van het bruto binnenlands produkt, over de agrarische sector en andere sectoren van de economie.³ Gegevens ter berekening van deze variabele zijn ontleend aan de *National Account Statistics* van de Verenigde Naties en de *Labour Statistics* van de ILO, de Internationale Arbeidsorganisatie (Verenigde Naties, 1970, 1976b, 1990a, 1990b; International Labour Organization, 1978, 1979, 1980, 1986, 1987, 1988, 1990).

De variabele *uitbuiting* is in het causaal model geoperationaliseerd als de netto kapitaaluitstroom uit ontwikkelingslanden. Ofschoon gegevens over de ruilvoet (*terms of trade*) beschik-

baar zijn, hebben wij deze niet gebruikt, omdat de ruilvoetverbetering en -verslechtering berekend worden als het quotiënt van de verandering van de prijs van geïmporteerde en geëxporteerde goederen en wegens de berekeningswijze geen ondubbelzinnig beeld geven van welvaartsgevolgen.⁴ In dit onderzoek worden gegevens gebruikt over de netto kapitaaluitstroom uit ontwikkelingslanden, omdat deze ten minste één onderdeel vormen van wat doorgaans onder uitbuiting wordt verstaan en omdat zij voor langere tijd beschikbaar zijn. De gegevens betreffen de netto overboeking van winst op investeringen door buitenlandse ondernemingen en de netto betaling van interest op leningen, beide uitgedrukt als percentage van exportopbrengsten. De bron van deze data is de *Balance of Payments Statistics* van het IMF (1968, 1970, 1971, 1980, 1989, 1990).

De operationalisering van de variabele *politieke repressie* leverde van alle variabelen de meeste problemen op. We hebben besloten data van Gastil te gebruiken voor de meting van politieke repressie, omdat zijn *Freedom in the world*-project een van de weinige studies is die gericht zijn op de verzameling van comparatieve longitudinale data over politieke systemen. Gastils *Political and civil rights index* is beschikbaar voor 1975 en 1985 en wordt gebruikt naast Bollens *Political democracy index*, die betrekking heeft op 1965 (Bollen, 1980; Gastil, 1978, 1985). De berekening van de schaalbetrouwbaarheid van deze twee indices door Inkeles (1990) geeft aan dat de diverse metingen van politieke rechten en vrijheden zeer robuust zijn. Om deze reden menen wij dat het gebruik van beide indices in één analyse verdedigbaar is. De *Political and civil rights index* is berekend als het gemiddelde van de scores op schalen van politieke en burgerlijke vrijheden en loopt van 1 (meeste vrijheid, meest democratisch) tot 7 (minste vrijheid, minst democratisch). De *Political democracy index*, die voor ieder politiek systeem een gemiddelde score tussen 0 en 100 bevat, is getransformeerd tot een schaal met een minimum van 1 (meest democratisch) en een maximum van 7 (minst democratisch).

Gegevens over de nationale besparingen in ontwikkelingslanden zijn gebruikt als operationalisatie van de variabele *binnenlandse kapitaalvorming*. Op grond van de zogenaamde 'savings-investment correlation' (Tesar, 1991) zijn wij van oordeel dat nationale besparingen een valide indicator zijn voor de binnenlandse kapitaalvorming. We maken geen gebruik van gegevens over de bruto kapitaalvorming, omdat deze gegevens ook betrekking hebben op kapitaal dat in buitenlandse handen is. Het gebruik van deze data zou een overschatting van het (indirecte) effect van investeringsafhankelijkheid op kapitaalvorming tot gevolg hebben. Data over bruto binnenlandse besparingen als percentage van het bruto binnenlands produkt zijn ontleend aan de *World Tables* van de Wereldbank (World Bank, 1989).

De afhankelijke variabele *economische ontwikkeling* is geoperationaliseerd met gebruikmaking van gegevens over economische groei. Voor ieder land is de gemiddelde jaarlijkse groei van het bruto nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in constante prijzen berekend voor de perioden 1967-1975, 1975-1985 en 1985-1992. Hiervoor zijn gegevens uit de *World Tables* gebruikt (World Bank, 1989, 1993b).

3.3. Analysemethode

De relaties tussen de variabelen uit figuur 1 worden geschat met behulp van LISREL. We beginnen de analyse met een zogeheten *multi-sample*-analyse, die erop gericht is de modelparameters voor de gehele periode van 1965 tot 1992 te schatten. In de *multi-sample*-analyse wordt verondersteld dat de parameters voor de drie onderscheiden perioden gelijk zijn en dat een identiek model van toepassing is op de relaties in de drie perioden. In eerste instantie onderzoeken we dus de stabiliteit van de relaties in het model door de tijd.

De *multi-sample*-analyse wordt uitgevoerd op basis van de assumptie dat de covariantiematrices van de variabelen op de drie meetmomenten (1965-1974, 1975-1984 en 1985-1992) gelijk zijn.⁵ Getracht wordt een model te ontwikkelen voor de drie covariantiematrices Σ_1 , Σ_2 en Σ_3 , zodanig dat aan de voorwaarde $\Sigma_1(\theta) = \Sigma_2(\theta) = \Sigma_3(\theta)$ wordt voldaan. θ is in dit geval een vector die alle vrije en onafhankelijke elementen uit de LISREL-parametermatrices bevat. Als het model geïdentificeerd is, kunnen we tot *maximum likelihood*-schattingen van de modelparameters komen. LISREL levert bovendien diverse *goodness-of-fit* maten voor overgeïdentificeerde modellen. Uit de literatuur is bekend dat het verschil in χ^2 -waarden van twee fitrende geneste modellen op zijn beurt ook weer een χ^2 -verdeling kent, met een aantal vrijheidsgraden dat gelijk is aan het verschil in vrijheidsgraden tussen de twee modellen (Bollen, 1989). In dit artikel gebruiken we dit inzicht om de vier hypothesen te toetsen die in paragraaf 3.4 worden afgeleid. Deze hypothesen betreffen alle de versoepeling van de hierboven beschreven restricties voor één of meerdere perioden. De toetsing van de hypothesen is, in aanvulling op de *multi-sample* analyse die is gericht op de stabiliteit van de relaties, bedoeld om de veranderingen in de gemodelleerde relaties door de tijd te onderzoeken.

3.4. Hypothesen

In het causaal model in figuur 1 is verondersteld dat de relaties, die op basis van de wereldsysteemtheorie zijn gemodelleerd, door de tijd relatief stabiel zijn. In paragraaf 2 hebben wij reeds aandacht besteed aan een aantal veranderingen in het wereldsysteem en deze zouden idealiter tot uitdrukking moeten komen in veranderingen van de modelparameters door de tijd.

Volgens verscheidene auteurs heeft de recente geschiedenis van het wereldsysteem een verandering van 'klassieke' naar 'moderne' vormen van afhankelijkheid te zien gegeven. Deze verandering impliceert een verschuiving van een nadrukkelijke gerichtheid van Derde-Wereldlanden op de export van primaire goederen naar afhankelijkheid van buitenlandse investeringen door multinationale bedrijven uit de kern van het wereldsysteem. Deze verwachting leidt ons tot de formulering van de eerste hypothese:

H₁: In de periode sinds 1965 is de negatieve invloed van de causale keten handelsafhankelijkheid–gerichtheid op primaire goederen–uitbuiting op de economische ontwikkeling van Derde-Wereldlanden in belang afgenomen en vervangen door de invloed van de keten afhankelijkheid van investeringen–uitbuiting.

Deze hypothese wordt in drie fasen getoetst. Voor elk van beide causale ketens uit de hypothese (de ketens van 'klassieke' en 'moderne' afhankelijkheid) wordt de stabiliteit van de parameters onderzocht. Eerst vergelijken we de verandering in de χ^2 -waarde indien de gelijkheidsrestricties voor beide ketens tezamen worden opgeheven en vervolgens vergelijken we de verandering voor elk van beide ketens afzonderlijk.

Een tweede verandering in het moderne wereldsysteem, die op grond van de literatuur kan worden verwacht, betreft het effect van afhankelijkheid op politieke repressie. In het algemeen wordt verondersteld dat de politieke systemen van Derde-Wereldlanden, na het falen van de militaire en autoritaire regimes in de jaren zeventig en tachtig, minder repressief zijn geworden. Huntington (1991) heeft deze ontwikkeling aangeduid als de 'third wave of democratization'. Op basis van de hier weergegeven redenering hebben we de tweede hypothese opgesteld:

H₂: In de periode sinds 1965 is de invloed van afhankelijkheid op politieke repressie vermindert als gevolg van de verdwijning van (militaire) autoritaire regimes in landen van de Derde Wereld.

Deze hypothese zal op dezelfde wijze worden getoetst als H₁, namelijk door na te gaan wat het effect is van de opheffing van de gelijkheidsrestricties ten aanzien van de relaties tussen politieke repressie en de overige variabelen.

Een alternatieve verklaring van de veronderstelde vermindering van politieke repressie in Derde-Wereldlanden kan worden opgesteld door de verandering van ongelijkheid en repressie te relateren aan de genoemde verandering van 'klassieke' naar 'moderne' afhankelijkheidsrelaties. Aan de literatuur over het wereldsysteem kan de verwachting worden ontleend dat de opkomst van de 'moderne' afhankelijkheid heeft geleid tot een verzwakking van de positie van de traditionele perifere elites, die een belang hadden bij het in stand houden van de ongelijkheid tussen stad en platteland. De opkomst van nieuwe elites zou, volgens dezelfde redenering, hebben geleid tot een afname van de ongelijkheid en tot een toename van de politieke participatie van groepen die voordien uitgesloten waren van deelname aan het politiek proces. De derde hypothese luidt aldus:

H₃: In de periode sinds 1965 heeft de verschuiving van 'klassieke' naar 'moderne' afhankelijkheid geleid tot een afname van de sociale ongelijkheid en de politieke repressie in Derde-Wereldlanden; deze veranderingen hebben een positief effect gehad op de economische ontwikkeling.

De vierde verandering die op grond van de literatuur kan worden verwacht, betreft het verband tussen de gerichtheid op primaire goederen en de economische ontwikkeling van Derde-Wereldlanden, dat loopt via de interveniërende variabelen uitbuiting en kapitaalvorming. Deze keten van relaties zou kunnen worden opgevat als de *disarticulatie*-keten. Zoals hierboven is aangegeven, is de produktie in vele Derde-Wereldlanden sinds de jaren zestig gediversi-

fieerd. Op grond hiervan kan worden verwacht dat de kapitaaluitstroom uit de periferie is afgenomen. Tevens kan een toename van de binnenlandse kapitaalvorming en een stimulering van de economische ontwikkeling van Derde-Wereldlanden worden verwacht. Deze redenering leidt tot de volgende hypothese:

H₄: In de periode sinds 1965 heeft de afnemende gerichtheid van Derde-Wereldlanden op primaire productie geleid tot een afname van de uitbuiting en een toename van de binnenlandse kapitaalvorming; deze veranderingen hebben een positief effect gehad op de economische ontwikkeling.

4. Analyse

Teneinde de relevantie van het in figuur 1 weergegeven causale model vast te stellen, hebben we de modelparameters geschat in een *maximum likelihood* meer-groepen analyse. We beoordelen de fit van de modellen op grond van de χ^2 -waarden en de *goodness-of-fit* index (GFI). De verklarende kracht van de modellen wordt beoordeeld op grond van de determinatiecoëfficiënten. In paragraaf 4.1 gaan we in op de resultaten van de schatting van het gerestricteerde model, waarin de parameters voor de drie perioden gelijk worden verondersteld. In paragraaf 4.2 presenteren we de resultaten van de toetsing van de vier hypothesen.

4.1. Schatting van het gerestricteerde model

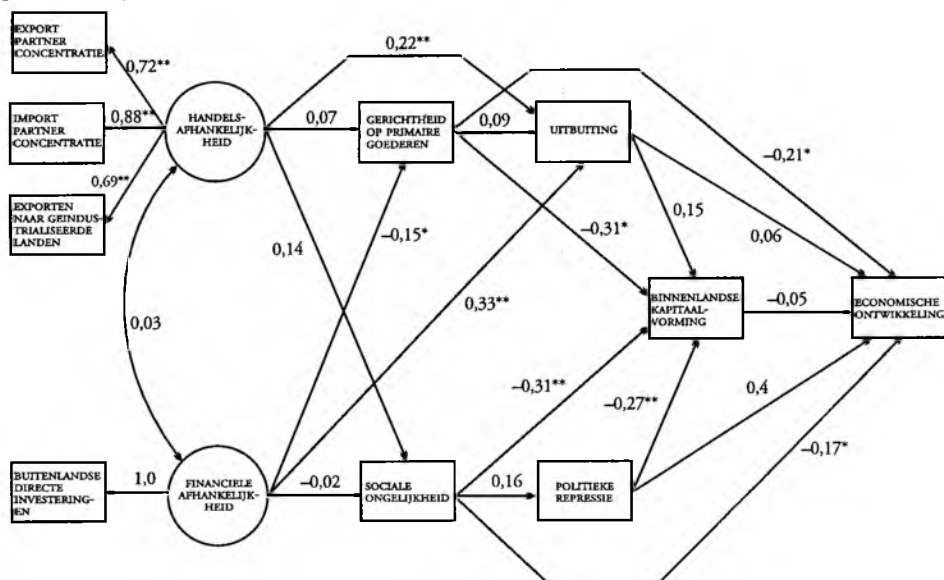
De resultaten van de schatting van het model voor de gehele periode van 1965-1992 zijn weergegeven in figuur 2. De toetsstatistieken geven aan dat het model, dat is gebaseerd op de wereldsysteemtheorie, een goede fit vertoont: de waarde van χ^2 is 150,08, met 134 vrijheidsgraden, en is derhalve niet significant ($p=0,162$). De GFI van het model is 0,840. De determinatiecoëfficiënt van het model is 0,203; deze waarde geeft aan dat de voorspellende kracht van het model voor de economische groei in ontwikkelingslanden tamelijk beperkt is. De resultaten van de LISREL-schatting geven aan dat de drie indicatoren van handelsafhankelijkheid sterk gecorreleerd zijn met de latente factor. Alle drie coëfficiënten zijn significant op 1%-niveau. Derhalve kunnen we concluderen dat de variabelen (export- en importpartner concentratie en gerichtheid op export naar geïndustrialiseerde landen) goede indicatoren van handelsafhankelijkheid zijn.

De correlatie tussen handelsafhankelijkheid en afhankelijkheid van buitenlandse investeringen is zeer gering: 0,03. Op grond van dit resultaat kunnen we ervan uitgaan dat we te maken hebben met twee orthogonale factoren, die onderscheiden aspecten van het begrip afhankelijkheid weergeven. De twee factoren zullen in de rest van dit artikel als twee onafhankelijke dimensies worden beschouwd.

De invloed van handelsafhankelijkheid op de uitbuiting van ontwikkelingslanden en op de mate van sociale ongelijkheid in deze landen blijkt in de richting te zijn die wordt voorspeld

Figuur 2 Paddiagram van het structureel model ter verklaring van ongelijke economische ontwikkeling

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

door de wereldsysteemtheorie. We kunnen derhalve concluderen dat een grotere mate van afhankelijkheid van handel naar de kern leidt tot een grotere kapitaaluitstroom uit de periferie. Tevens blijkt een grotere mate van handelsafhankelijkheid te leiden tot meer sociale ongelijkheid in Derde-Wereldlanden. De indirecte invloed van handelsafhankelijkheid op uitbuiting, via de gerichtheid op primaire goederen, is wel in de richting die door de wereldsysteemtheorie is voorspeld, maar de coëfficiënten zijn klein en niet significant.

De effecten die handelsafhankelijkheid blijkt te hebben op de overige variabelen in het model bevestigen de veronderstellingen van de wereldsysteemtheorie. De verwachtingen ten aanzien van de afhankelijkheid van buitenlandse investeringen worden evenwel niet ondersteund door de resultaten van de analyse. De coëfficiënten in figuur 2 geven aan dat investeringsafhankelijkheid de gerichtheid van ontwikkelingslanden op primaire productie vermindert. Tegelijkertijd leidt deze vorm van afhankelijkheid tot een relatief hoog uitbuitingsniveau, hetgeen blijkt uit de significante coëfficiënt met een waarde van 0,33 ($p < 0,01$). Dit betekent dat ontwikkelingslanden die relatief sterk afhankelijk zijn van buitenlandse investeringen te maken hebben met een vrij grote uitstroom van kapitaal.

De invloed van investeringsafhankelijkheid op sociale ongelijkheid in de Derde Wereld is verwaarloosbaar klein, terwijl handelsafhankelijkheid de ongelijkheid daarentegen blijkt te bevorderen. Deze resultaten duiden erop dat de 'klassieke' vorm van afhankelijkheid een veel sterkere invloed uitoefent op ongelijkheid dan de 'moderne' vorm.

De veronderstelling van de wereldsysteemtheorie dat er een causale keten zou bestaan tussen gerichtheid op primaire productie, uitbuiting, binnenlandse kapitaalvorming en economi-

sche ontwikkeling wordt slechts ten dele door de data ondersteund. De invloed van de gerichtheid op primaire productie op uitbuiting en van de laatstgenoemde variabele op economische ontwikkeling is zeer klein en niet significant. De analyse wijst uit dat de gerichtheid op primaire productie een sterk negatieve invloed uitoefent op de binnenlandse kapitaalvorming. Dit lijkt erop te wijzen dat, over het algemeen gesproken, in landen met een uitgebreide landbouw- en/of grondstoffensector minder kapitaal wordt geaccumuleerd dan in landen met een dominante secundaire of tertiaire sector. Tevens blijkt de gerichtheid op primaire productie een negatieve invloed uit te oefenen op de economische ontwikkeling van Derde Wereldlanden.

Het effect van uitbuiting op binnenlandse kapitaalvorming wordt aangegeven door een significant positieve coëfficiënt met de waarde 0,15. Dit resultaat leidt tot de onverwachte conclusie dat ontwikkelingslanden met een grotere netto kapitaaluitstroom over het algemeen een hoger niveau van kapitaalvorming bereiken. Deze contra-intuïtieve uitkomst is door sommigen verklaard door te wijzen op het feit dat buitenlandse investeringen een overwegend positieve invloed uitoefenen op het niveau van binnenlandse kapitaalvorming, ofschoon zij tevens leiden tot een netto uitstroom van kapitaal. De marxistische econoom Bill Warren heeft dit als volgt uitgedrukt: '[S]ince investment is generally value-creating, or profitable, it does not follow that an excess of repatriated profits over the original investment necessarily represents an absolute drain: the value-added will have also increased wages, salaries, and government revenues – a net gain compared to the situation if there had been no foreign investment. Before surplus can be drained it must first be created.' (Warren, 1980, p. 142) De verklaring die door Warren wordt gegeven, gaat in het onderhavige geval niet op.⁶ In de volgende paragraaf zullen we nagaan of de hier gesignaleerde paradox door de tijd constant is.

De invloed van de binnenlandse kapitaalvorming op economische ontwikkeling blijkt niet significant te zijn. Dit resultaat is in overeenstemming met de bevindingen van de Wereldbank in haar recente rapport over de Zuidoostaziatische NIC's (World Bank 1993a). Daar de conclusies van de Wereldbank er zelfs op wijzen dat de relatie tussen besparingen en economische groei omgekeerd zou kunnen zijn aan datgene wat binnen de wereldsysteemtheorie wordt verwacht, moet het effect van een beleid van gedwongen besparingen niet worden overschat.

Het effect van sociale ongelijkheid op binnenlandse kapitaalvorming blijkt ook niet in overeenstemming te zijn met de voorspellingen van de wereldsysteemtheorie. Op grond van deze theorie werd verwacht dat een gelijkere verdeling van inkomsten over de verschillende maatschappelijke sectoren zou leiden tot een *grosso modo* hoger niveau van besparingen. De theorie veronderstelt dat gemarginaliseerde groepen minder sparen dan 'sociaal mobiele' groepen. De resultaten van de uitgevoerde analyse wijzen er echter op dat landen die een grote mate van sociale ongelijkheid kennen een hogere spaarquote hebben dan landen met een gelijkere verdeling van inkomsten. De wereldsysteemtheorie blijkt de negatieve invloed van ongelijkheid op economische ontwikkeling wel juist voorspeld te hebben.

De verwachtingen van de wereldsysteemtheorie ten aanzien van politieke repressie worden, over het algemeen, ondersteund door de resultaten van de LISREL-analyse. Sociale ongelijkheid blijkt te leiden tot meer politieke repressie, terwijl repressie een negatieve invloed uitoefent op

de kapitaalvorming in ontwikkelingslanden. Het effect van repressie op de economische groei blijkt evenwel niet significant te zijn (0,04).

4.2. Toetsing van de hypothesen

Zoals wij in paragraaf 3.3 hebben aangegeven, toetsen we de vier hypothesen over veranderingen in het wereldsysteem aan de hand van de verschillen in χ^2 -waarden, die het gevolg zijn van de versoepeling van de gelijkheidsrestricties ten opzichte van het in figuur 2 weergegeven model.

De eerste hypothese betrof de veronderstelde verschuiving van ‘klassieke’ naar ‘moderne’ afhankelijkheid. De veranderingen in parameters, die zijn weergegeven in tabel 1a, geven aan dat de versoepeling van de restricties met betrekking tot de beide dimensies van afhankelijkheid weliswaar een betere fit van het model tot gevolg heeft, maar dat het verschil in de χ^2 -waarde ($\Delta\chi^2=16,44$) niet significant is. Op basis van dit resultaat moet de algemene hypothese met betrekking tot ‘klassieke’ en ‘moderne’ afhankelijkheid worden verworpen.

Tabel 1 Toets van H_1 (hypothesen over ‘klassieke’ en ‘moderne’ afhankelijkheid)

1a Hypothese over ‘klassieke’ en ‘moderne’ afhankelijkheid

vrijgemaakte parameters	1965	1975	1985
handelsafhankelijkheid-gerichtheid op primaire produkten	0,19	-0,02	0,05
investeringsafhankelijkheid-gerichtheid op primaire produkten	-0,08	-0,19	-0,18
handelsafhankelijkheid-uitbuiting	0,53**	0,14	0,00
investeringsafhankelijkheid-uitbuiting	0,33*	0,37**	0,27*
gerichtheid op primaire produkten-uitbuiting	-0,21	0,08	0,34**
gerichtheid op primaire produkten-economische ontwikkeling	-0,30*	-0,31*	-0,01

$\chi^2=133,64$, df=122 (p=0,222)

GFI=0,866

$\Delta\chi^2=16,44$, df=12 (p<0,20)

1b Hypothese over ‘klassieke’ afhankelijkheid

vrijgemaakte parameters	1965	1975	1985
handelsafhankelijkheid-gerichtheid op primaire produkten	0,20	-0,03	0,05
handelsafhankelijkheid-uitbuiting	0,53**	0,15	0,01
gerichtheid op primaire produkten-uitbuiting	-0,21	0,07	0,35**
gerichtheid op primaire produkten-economische ontwikkeling	-0,30*	-0,31*	-0,01

$\chi^2=134,26$, df=126 (p=0,291)

GFI=0,865

$\Delta\chi^2=15,79$, df=8 (p<0,10)

1c Hypothese over 'moderne' afhankelijkheid

vrijgemaakte parameters	1965	1975	1985
investeringsafhankelijkheid-gerichtheid op primaire produkten	-0,07	-0,20	-0,18
investeringsafhankelijkheid-uitbuiting	0,36**	0,36**	0,30*
gerichtheid op primaire produkten-uitbuiting	-0,14	0,08	0,33*
gerichtheid op primaire produkten-economische ontwikkeling	-0,30*	-0,31*	-0,01

$\chi^2=140,96$, $df=126$ ($p=0,171$)

GFI=0,857

$\Delta\chi^2=9,12$, $df=8$ ($p>0,25$)

* $p<0,05$; ** $p<0,01$.

Afzonderlijke toetsen van de hypothesen over 'klassieke' en 'moderne' afhankelijkheid geven aan dat een significante verandering in de vorm van de afhankelijkheid waarneembaar is ten aanzien van ('klassieke') handelsafhankelijkheid, maar niet ten aanzien van ('moderne') investeringsafhankelijkheid. De verbetering van de fit van het model, zoals weergegeven in tabel 1b, is op het 5%-niveau weliswaar niet significant (de bijbehorende grenswaarde van χ^2 is 15,51), maar het verschil in χ^2 -waarde geeft aan dat we hier wel te maken hebben met een betekenisvol effect. De resultaten in tabel 1b geven aan dat opname van de veranderingen door de tijd in de causale keten van handelsafhankelijkheid, gerichtheid op primaire productie, uitbuiting en ontwikkeling in het model van figuur 1 leidt tot een verbetering van de beschrijving van de structurele positie van ontwikkelingslanden in de wereldeconomie. De afhankelijkheid van buitenlandse investeringen (zie tabel 1c) blijkt door de tijd een vrij constante invloed uit te oefenen op de gerichtheid op primaire productie en op uitbuiting. Dit betekent dat de fit van het model niet toeneemt indien de restricties die betrekking hebben op deze variabelen worden versoepeld.

Belangrijke veranderingen in de periode van 1965-1992 betreffen, zo blijkt uit tabel 1b, de verzwakking van de invloed van handelsafhankelijkheid op de gerichtheid op primaire productie en uitbuiting. Hiernaast kan worden opgemerkt dat de invloed van de gerichtheid op primaire productie op uitbuiting verandert van negatief in de eerste periode naar positief in de derde periode. Ten slotte is opmerkelijk dat de invloed van de gerichtheid op primaire productie op economische ontwikkeling significant negatief is in de eerste twee perioden, maar in de jaren tachtig niet significant wordt. Deze resultaten geven onzes inziens aan dat de auteurs die ervan uitgaan dat de aard van de afhankelijkheid gedurende de laatste decennia is veranderd in ieder geval ten dele gelijk hebben.

De tweede en de derde hypothese die in paragraaf 3.4 zijn geformuleerd, hebben betrekking op politieke repressie en sociale ongelijkheid. In die paragraaf is de verwachting uitgesproken dat de democratiseringsgolf zou leiden tot een verschil door de tijd van de coëfficiënten voor de relaties die ongelijkheid en repressie betreffen.

Tabel 2 Toets van H_2 ('repressie-hypothese')

vrijgemaakte parameters	1965	1975	1985
sociale ongelijkheid-politieke repressie	0,22	0,18	0,09
sociale ongelijkheid-economische ontwikkeling	-0,35*	-0,11	-0,06
politieke repressie-economische ontwikkeling	0,23	0,03	-0,08

$\chi^2=146,12$, $df=128$ ($p=0,130$)

GFI=0,841

$\Delta\chi^2=3,96$, $df=6$ ($p>0,25$)

* $p<0,05$; ** $p<0,01$.

Tabel 3 Toets van H_3 ('ongelijkheid/repressie-hypothese')

vrijgemaakte parameters	1965	1975	1985
handelsafhankelijkheid-sociale ongelijkheid	0,24	0,16	0,03
investeringsafhankelijkheid-sociale ongelijkheid	-0,06	-0,02	-0,03
sociale ongelijkheid-politieke repressie	0,22	0,18	0,09
sociale ongelijkheid-economische ontwikkeling	-0,35*	-0,11	-0,06
politieke repressie-economische ontwikkeling	0,23	0,03	-0,08

$\chi^2=145,29$, $df=124$ ($p=0,093$)

GFI=0,841

$\Delta\chi^2=4,79$, $df=10$ ($p>0,25$)

* $p<0,05$; ** $p<0,01$.

Uit de twee bovenstaande tabellen blijkt dat H_2 en H_3 moeten worden verworpen. In beide gevallen is de verandering in de χ^2 -waarde niet significant ($p>0,25$). De invloed van repressie en ongelijkheid op andere variabelen verandert door de tijd niet voldoende om de versoepeling van de restricties op de parameters te rechtvaardigen. Desalniettemin is het opvallend dat de verbanden tussen repressie of ongelijkheid en andere variabelen uitsluitend in de eerste periode tot significante coëfficiënten leiden. Dit resultaat geeft te denken over de resultaten van eerder onderzoek over de relatie tussen ongelijkheid en repressie. Zoals we in paragraaf 2 hebben aangegeven, hebben de meeste auteurs die onderzoek hebben gedaan naar ongelijkheid en politieke repressie zich beperkt tot de analyse van data over één moment in de recente geschiedenis van het moderne wereldsysteem. Omdat deze onderzoekers slechts de beschikking hadden over gegevens over inkomensongelijkheid uit het begin van de jaren zeventig hebben zij geen rekening kunnen houden met de belangrijke veranderingen in latere fasen en hierdoor hebben zij, zonder dat zij zich dit realiseerden, een vertekend beeld geschetst van de relatie tussen ongelijkheid en repressie.

De vierde hypothese heeft betrekking op de 'disarticulatie' van de economie van ontwikkelingslanden. De toetsing van deze hypothese heeft plaatsgevonden aan de hand van gegevens over veranderingen in de causale keten die de gerichtheid op primaire goederen, uitbuiting, binnenlandse kapitaalvorming en ontwikkeling met elkaar verbindt. De resultaten van de toetsing, die zijn samengevat in tabel 4, geven aan dat H_4 moet worden aanvaard.

De toetsing van H_4 heeft als belangrijkste resultaat dat de fit van het model, afgelezen aan de verandering van de χ^2 -waarde, aanzienlijk verbetert indien de restricties ten aanzien van de 'disarticulatie'-keten worden versoepeld. Het beeld dat de coëfficiënten in tabel 4 geven is instabiel, maar wel intrigerend. De invloed van de gerichtheid op primaire goederen op uitbuiting en kapitaalvorming blijkt door de tijd belangrijker te worden. Tegelijkertijd blijkt evenwel dat de invloed van de eerstgenoemde variabele op economische ontwikkeling in 1985 volledig verdwijnt. De invloed van de overige twee variabelen (uitbuiting en kapitaalvorming)

Tabel 4 Toets van H_4 ('disarticulatie-hypothese')

vrijgemaakte parameters	1965	1975	1985
gerichtheid op primaire produkten-uitbuiting	-0,15	0,08	0,34**
gerichtheid op primaire produkten-binnenlandse kapitaalvorming	0,03	-0,44**	-0,40**
uitbuiting-binnenlandse kapitaalvorming	0,41**	0,16	-0,03
gerichtheid op primaire goederen-economische ontwikkeling	-0,29*	-0,35*	0,00
uitbuiting-economische ontwikkeling	0,07	-0,06	0,12
binnenlandse kapitaalvorming-economische ontwikkeling	-0,04	-0,14	0,05

$\chi^2=126,52$, $df=122$ ($p=0,371$)

GFI=0,873

$\Delta\chi^2=23,56$, $df=12$ ($p<0,025$)

* $p<0,05$; ** $p<0,01$.

op economische ontwikkeling blijkt in alle drie onderzochte perioden zwak en niet significant te zijn. Ten slotte blijkt het effect van uitbuiting op kapitaalvorming uitsluitend in 1965 significant positief te zijn. De conclusies die op grond van de toetsing van de vierde hypothese kunnen worden getrokken, zijn: ontwikkelingslanden die meer gericht zijn op de voortbrenging van primaire produkten hebben in de jaren tachtig te kampen gehad met een relatief grote uitstroom van kapitaal en hebben, vanaf de jaren zeventig, slechts een beperkte hoeveelheid kapitaal kunnen accumuleren. Een tentatieve verklaring van dit verschijnsel zou kunnen zijn dat de verhoging van de olieprijs in de jaren zeventig en de schulden crisis in de jaren tachtig gezamenlijk het vermogen van ontwikkelingslanden tot kapitaalvorming hebben aangetast en tot een uitstroom van kapitaal naar de ontwikkelde landen hebben geleid. De constatering dat de invloed van de gerichtheid op primaire productie op economische groei in de jaren tachtig verdwenen is, moet wellicht worden toegeschreven aan het feit dat de economische groei van ontwikkelingslanden vanaf het midden van de jaren tachtig over het algemeen genomen zeer beperkt is geweest.

5. Conclusies

De belangrijkste conclusie die op grond van de in paragraaf 4 weergegeven resultaten kan worden getrokken, is dat het structurele model dat het uitgangspunt was voor het onderhavige onderzoek een bevredigende representatie is van de data over de ontwikkeling van het wereldsysteem sinds 1965. Tevens kan worden gesteld dat het model vrij robuust is: zelfs bij de toetsing van de gerestricteerde versie in paragraaf 4.1, waar verondersteld werd dat de parameters voor de drie perioden gelijk zijn, bleek dat de fit van het model zeer goed was. De resultaten van de toetsing na versoepeling van de gelijkheidsrestricties gaven aan dat de belangrijkste veranderingen in de werking van het wereldsysteem sinds 1965 betrekking hebben op twee onderdelen van het model. In de eerste plaats bleken belangrijke veranderingen op te treden bij de invloed die handelsafhankelijkheid en de gerichtheid op primaire produktie uitoefenen op uitbuiting (hypothese 1b over het afnemend belang van 'klassieke' afhankelijkheid). In de tweede plaats zijn veranderingen waar te nemen in de onderlinge relaties tussen de gerichtheid op primaire produktie, uitbuiting en kapitaalvorming en de invloed van elk van deze drie variabelen op economische ontwikkeling (hypothese 4 over 'disarticulatie').

De belangrijkste theoretische problemen die de genoemde resultaten voor de wereldsysteemtheorie opleveren, betreffen de relaties tussen de afhankelijkheid van buitenlandse investeringen en sociale ongelijkheid, uitbuiting en kapitaalvorming, ongelijkheid en kapitaalvorming en ten slotte kapitaalvorming en economische ontwikkeling.

Uit de analyses blijkt dat de invloed van de afhankelijkheid van buitenlandse investeringen op sociale ongelijkheid steeds verwaarloosbaar klein is. Deze bevinding staat op gespannen voet met de gedachte die door sommige auteurs naar voren gebracht is en die inhoudt dat buitenlandse investeringen de vorming van een duale economie in ontwikkelingslanden zouden stimuleren. Bovendien geeft het positieve verband tussen uitbuiting en binnenlandse kapitaalvorming aan dat buitenlandse investeringen niet die negatieve gevolgen hebben die sommigen vrezen. Warren (1980) blijkt terecht de nadruk te hebben gelegd op het 'winstgevende' karakter van investeringen, ongeacht hun herkomst.

De voortdurend positieve invloed van sociale ongelijkheid op binnenlandse kapitaalvorming en het ontbreken van invloed van de laatstgenoemde variabele op economisch ontwikkeling is, in het licht van de wereldsysteemtheorie, ook problematisch te noemen. Landen die meer sociale ongelijkheid kennen, blijken in staat meer kapitaal te accumuleren dan overige landen. Een thema dat in dit verband nadere aandacht in verder onderzoek verdient, is de invloed van overheidsbeleid op het niveau van besparingen en kapitaalvorming. Zo is het voorstelbaar dat bewust overheidsbeleid een oplossing kan bieden voor het gebrek aan kapitaalvorming in ontwikkelingslanden met een ongelijkere verdeling. De bevinding dat de invloed van de binnenlandse kapitaalvorming op de economische ontwikkeling van Derde-Wereldlanden vrijwel verwaarloosbaar is, zou ook een thema voor nader onderzoek kunnen zijn. Het succes van sommige Derde-Wereldlanden bij het aantrekken van buitenlandse investeringen zou ertoe kunnen leiden dat nauwelijks binnenlands kapitaal nodig is en dat de economie groeit ondanks geringe binnenlandse investeringen.

De verklarende waarde van het in dit artikel gepresenteerde model moet minder positief beoordeeld worden dan de fit van het model. De multiële determinatiecoëfficiënt van de diverse varianten van het gepresenteerde model bleek vrij laag te zijn: ongeveer 21% van de variantie in de afhankelijke variabele, economische ontwikkeling, kan met behulp van het model worden verklaard. Het hier ontwikkelde model, dat bestaat uit structurele variabelen over de positie van Derde-Wereldlanden in het wereldsysteem, behoeft derhalve aanvulling. Er zijn onzes inziens verscheidene wegen waarlangs verbetering kan worden nagestreefd.

Recent onderzoek (Bollen & Appold, 1993; Smith & White, 1992) geeft aan dat de groeiende differentiatie tussen ontwikkelingslanden een aanvullende verklaring zou kunnen bieden voor het verschil in prestaties van de diverse landen. Bollen en Appold (1993) maken een onderscheid tussen semi-perifere en perifere ontwikkelingslanden, terwijl Smith en White (1992) tot de bevinding komen dat binnen het wereldsysteem behalve een kern ook twee semi-perifere en twee perifere groepen van landen aan te treffen zijn. Indien variabelen in het model zouden worden opgenomen die deze differentiatie tot uitdrukking brengen, zou dit de verklarende waarde van het model kunnen vergroten. Zo'n meer gedifferentieerde behandeling van de betreffende landen zou er wel toe kunnen leiden dat afbreuk gedaan wordt aan de algemeenheid van het model. In vervolgonderzoek zal naar oplossingen dienen te worden gezocht die zoveel mogelijk recht doen aan, enerzijds, de spaarzaamheid van het (verklarende) model en, anderzijds, het realiteitsgehalte van de beschrijving.

Een andere weg om tot aanpassing van het hier ontwikkelde model te komen, sluit aan bij onderzoek van onder anderen Moaddel (1994), dat heeft uitgewezen dat een integratie van inzichten uit de moderniseringstheorie tot een verbetering van de verklaring zou kunnen leiden. Volgens dit onderzoek, waarin de mate van modernisering is geoperationaliseerd als het deel van de beroepsbevolking dat werkzaam is in de industrie en de dienstensector, heeft modernisering onder andere invloed op variabelen als inkomensongelijkheid en politieke repressie. De opname van variabelen uit de moderniseringsbenadering in wereldsysteemmodellen zou ook kunnen leiden tot de volgens sommigen noodzakelijke synthese tussen de meer extern gerichte wereldsysteemtheorie en de meer intern gerichte moderniseringsbenadering. In een dergelijke synthese zouden de centrale factoren uit de wereldsysteemtheorie – afhankelijkheid van handel en buitenlandse kapitaal, gerichtheid op goederen met een geringe toegevoegde waarde, uitbuiting – als het structurele raamwerk kunnen worden beschouwd, op basis waarvan ontwikkelingslanden naar hun positie binnen het systeem worden onderscheiden. De variatie in 'conjuncturele' factoren, zoals het politiek regime, de verhoudingen tussen sociale groepen en het overheidsbeleid, zouden dan kunnen dienen ter verklaring van de verschillende prestaties binnen de groep van structureel op elkaar gelijkende ontwikkelingslanden.

Een dergelijke synthese van modellen zou ook meer ruimte bieden aan de opname van variabelen met betrekking tot de aard van de overheidsinterventie in de economie en het type economisch beleid, waaraan hierboven al eerder werd gerefereerd. Verscheidene recente studies hebben het belang van dergelijke kenmerken voor de economische prestatie van Derde-Wereldlanden aangetoond. Volgens de Wereldbank is het 'East Asian miracle' voor een belangrijk deel toe te schrijven aan het beleid van de respectievelijke overheden dat gericht is

op 'getting the basics right' (World Bank, 1993a, pagina 5). In het denken over ontwikkeling lijkt sinds enige tijd een redelijke mate van consensus te bestaan over het inzicht dat noch het neo-liberale recept (zo weinig mogelijk overheidsbemoeienis met de markt), noch het radicale recept (isolering van ontwikkelingslanden van de wereldeconomie en economische 'planning' van de ontwikkeling) leidt tot de gewenste economische vooruitgang in ontwikkelingslanden. Juist door de analyse van de (variatie in) overheidsbeleid kan voldaan worden aan de hierboven reeds gesignaleerde behoefte de ontwikkelingslanden niet langer als een ongedifferentieerde groep te zien (onder meer Hinderink 1995).

De in deze slotparagraaf gemaakte nuanceringsen nemen onzes inziens niet weg dat de in dit artikel gebruikte methode om de continuïteit en de veranderingen van het wereldsysteem gedurende een periode van 20 à 25 jaar in kaart te brengen, vruchtbaar is gebleken. Enerzijds geeft de hier gekozen benadering aan dat de positie van Derde-Wereldlanden gedurende de recente geschiedenis van het wereldsysteem door relatief stabiele structuren is beïnvloed. Anderzijds is het met onze benadering mogelijk gebleken aan te geven hoe verscheidene veranderingen in het wereldsysteem door de tijd tot fundamentele wijziging van de gepostuleerde centrale relaties in de wereldsysteemtheorie hebben geleid. De opgave voor toekomstig onderzoek is aan te geven op welke wijze de relatief stabiele structuren van het wereldsysteem en de temporele en ruimtelijke differentiatie daarbinnen van invloed zijn op het niveau van economische ontwikkeling van ontwikkelingslanden.

Noten

- 1 Wil Hout promoveerde in 1992 op een proefschrift over wereldsysteemtheorieën aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij is universitair docent voor internationale betrekkingen en methoden en technieken bij de vakgroep Politieke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Leiden en is tijdelijk werkzaam bij het NWO-onderzoeksproject 'De vorming en duurzaamheid van allianties'. In 1993 publiceerde hij onder meer *Capitalism and the Third World: Development, dependence and the world system* (Aldershot: Edward Elgar). Hij is redactiesecretaris van het Nederlands politologisch tijdschrift *Acta Politica*. Frits Meijerink is universitair docent voor statistiek en methoden en technieken bij de vakgroep Politieke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Leiden. Hij bereidt een proefschrift voor over padanalyse voor variabelen van onderscheiden meetniveaus.
- 2 Een lijst van de in het onderzoek betrokken landen is op verzoek verkrijgbaar bij de auteurs.
- 3 De sectorale ongelijkheid wordt berekend als: de verhouding tussen het bruto binnenlands produkt voortgebracht in de niet-agrarische sectoren (als percentage van het totale bruto binnenlands produkt) en het percentage van de totale beroepsbevolking in deze sectoren wordt gedeeld door de verhouding tussen het bruto binnenlands produkt voortgebracht in de agrarische sector en het percentage van de totale beroepsbevolking dat werkzaam is in de landbouw.
- 4 Voorbeelden van interpretatieproblemen zijn de volgende. De verhoging van de prijs van geïmporteerde goederen kan een voordeel zijn voor een ontwikkelingsland, ofschoon deze wel leidt tot een 'verslechtering' van de ruilvoet, indien deze verhoging leidt tot een toename van de vraag naar binnenlands geproduceerde goederen en een afname van de vraag naar geïmporteerde goederen. Ruilvoetgegevens geven ook niet weer in welke mate een eventuele verslechtering van de ruilvoet, die het resultaat kan zijn van een verlaging van de prijs van geëxporteerde goederen, het gevolg is van produktiviteitsverbetering. Zo'n produktiviteitsverbetering moet positief worden uitgelegd, ofschoon de ontwikkeling van de ruilvoet in een andere richting wijst.
- 5 De drie matrices die het uitgangspunt vormen voor de analyse zijn op verzoek verkrijgbaar bij de auteurs.
- 6 Opname van het effect van investeringsafhankelijkheid op binnenlandse kapitaalvorming in het model heeft geen significant resultaat: de bijbehorende coëfficiënt is 0,09 ($t=1,04$); de toename van de χ^2 -waarde van het model is 1,08 met 1 vrijheidsgraad ($p>0,25$).

Literatuur

- Amin, S. (1976). *Unequal development: An essay on the social formations of peripheral capitalism*. New York: Monthly Review Press.
- Balassa, B. (1981). Trade in manufactured goods: Patterns of change. *World Development*, 9, 263-275.
- Balassa, B. (1986). Dependency and trade orientation. *World Economy*, 9, 259-273.
- Bollen, K.A. (1980). Issues in the comparative measurement of democracy. *American Sociological Review*, 45, 370-390.
- Bollen, K.A. (1983). World system position, dependency, and democracy: The cross-national evidence. *American Sociological Review*, 48, 468-479.
- Bollen, K.A. (1989). *Structural equations with latent variables*. New York: John Wiley & Sons.
- Bollen, K.A. & Appold, S.J. (1993). National industrial structure and the global system. *American Sociological Review*, 58, 283-301.
- Bollen, K.A. & Jackman, R.W. (1985). Political democracy and the size distribution of income. *American Sociological Review*, 50, 438-457.
- Bornschier, V. & Chase-Dunn, C. (1985). *Transnational corporations and underdevelopment*. New York: Praeger.
- Bornschier, V. & Heintz, P. (red.) (1979). *Compendium of data for world-system analysis: A sourcebook of data based on the study of MNCs, economic policy and national development*. Special issue of the Bulletin of the Sociological Institute of the University of Zürich. Zürich: University of Zürich.
- Boswell, T. & Dixon, W.J. (1990). Dependency and rebellion: A cross-national analysis. *American Sociological Review*, 55, 540-559.
- Bradshaw, Y.W. (1987). Urbanization and underdevelopment: A global study of modernization, urban bias, and dependency. *American Sociological Review*, 52, 224-239.
- Bunting, D. (1991). Savings and the distribution of income. *Journal of Post Keynesian Economics*, 14, 3-22.
- Cardoso, F.H. & Faletto, E. (1979). *Dependency and development in Latin America*. Berkeley: University of California Press.
- Chase-Dunn, C. (1989). *Global formation: Structures of the world-economy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Evans, P. (1979). *Dependent development: The alliance of multinational, state, and local capital in Brazil*. Princeton: Princeton University Press.
- Fiala, R. (1992). The international system, labor-force structure, and the growth and distribution of national income, 1950-1980. *Sociological Perspectives*, 35, 249-282.
- Firebaugh, G. (1992). Growth effects of foreign and domestic investment. *American Journal of Sociology*, 98, 105-130.
- Frank, A.G. (1979). *Dependent accumulation and underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- Galtung, J. (1971). A structural theory of imperialism. *Journal of Peace Research*, 8, 81-117.
- Galtung, J. (1980). *The true worlds: A transnational perspective*. New York: Free Press.
- Gasiorowski, M.J. (1986). Structure and dynamics in international interdependence. In: M.A. Tétreault & C.F. Abel (red.), *Dependency theory and the return of high politics* (pp. 71-99). New York: Greenwood Press.
- Gastil, R.D. (1978). *Freedom in the world: Political rights and civil liberties 1978*. New York: Freedom House, Boston: G.K. Hall.
- Gastil, R.D. (1985). The comparative survey of freedom 1985. *Freedom at Issue*, 82, 3-16.
- Henderson, C.W. (1991). Conditions affecting the use of political repression. *Journal of Conflict Resolution*, 35, 120-142.
- Hinderink, J. (1995). Alice in Spiegelland: Veranderende visies op 'de' Derde Wereld. *Internationale Spectator*, 49, 62-67.
- Hout, W. (1988). Rectification, exploitation and the Third World: A critique. *Acta Politica*, 23, 437-460.
- Hout, W. (1993). *Capitalism and the Third World: Development, dependence and the world system*. Aldershot: Edward Elgar.
- Huntington, S.P. (1991). *The third wave: Democratization in the late twentieth century*. Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- Inkeles, A. (1990). Introduction: On measuring democracy. *Studies in Comparative International Development*, 25, 3-6.
- International Labour Organization (1978, 1979, 1980, 1986, 1987 en 1988). *Yearbook of Labour Statistics*. Geneva: International Labour Organization.
- International Labour Organization (1990). *Yearbook of Labour Statistics: Retrospective on national censuses, 1945-89*. Geneva: International Labour Organization.
- International Monetary Fund (1968, 1970, 1971 en 1980). *Balance of Payments Yearbook*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.

- International Monetary Fund (1989 en 1990). *Balance of Payments Statistics: Yearbook, Part 1*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- International Monetary Fund (1982b en 1988). *Direction of Trade Statistics: Yearbook*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- International Monetary Fund & International Bank for Reconstruction and Development (z.j.) *Directory of Trade: Annual 1963-67*. Washington, D.C.: International Monetary Fund and International Bank for Reconstruction and Development.
- Keohane, R.O. & Nye, J.S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Boston: Little, Brown.
- London, B. (1987). Structural determinants of Third World urban change: An ecological and political economic analysis. *American Sociological Review*, 52, 28-43.
- Moaddel, M. (1994). Political conflict in the world economy: A cross-national analysis of modernization and world-system theories. *American Sociological Review*, 59, 276-303.
- Moll, T. (1992). Mickey Mouse numbers and inequality research in developing countries. *Journal of Development Studies*, 28, 689-704.
- Muller, E.N. (1985). Dependent economic development, aid dependence on the United States, and democratic breakdown in the Third World. *International Studies Quarterly*, 29, 445-469.
- Muller, E.N. (1988). Democracy, economic development, and income inequality. *American Sociological Review*, 53, 50-68.
- O'Donnell, G.A. (1972). *Modernization and bureaucratic-authoritarianism: Studies in South American politics*. Berkeley: Institute of International Studies, University of California.
- Pastor Jr., M. & Hilt, E. (1993). Private investment and democracy in Latin America. *World Development*, 21, 489-507.
- Semyonov, M. & Lewin-Epstein, N. (1986). Economic development, investment dependence, and the rise of services in less developed nations. *Social Forces*, 64, 582-598.
- Smith, D.A. & White, D.R. (1992). Structure and dynamics of the global economy: Network analysis of international trade 1965-1980. *Social Forces*, 70, 857-893.
- Tesar, L.L. (1991). Savings, investment and international capital flows. *Journal of International Economics*, 31, 55-78.
- UNCTAD (1987 en 1989). *Commodity Yearbook*. New York: Verenigde Naties.
- Verenigde Naties (1969, 1976a, 1980, 1987 en 1988). *International Trade Statistics Yearbook*. New York: Verenigde Naties.
- Verenigde Naties (1970 en 1976b). *Yearbook of National Accounts Statistics*. Vol. II: International Tables. New York: Verenigde Naties.
- Verenigde Naties (1990a). *National Accounts Statistics: Analysis of main aggregates, 1987*. New York: Verenigde Naties.
- Verenigde Naties (1990b). *National Accounts Statistics: Main aggregates and detailed tables, 1988*. New York: Verenigde Naties.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1979). *The capitalist world-economy*. Cambridge: Cambridge University Press, Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Wallerstein, I. (1984). *The politics of the world-economy: The states, the movements, and the civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press, Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Warren, B. (1980). *Imperialism: Pioneer of capitalism*. Londen: Verso.
- Wimberley, D.L. & Bello, R. (1992). Effects of foreign investment, exports, and economic growth on Third World food consumption. *Social Forces*, 70, 895-921.
- World Bank (1989). *World Tables 1988-89*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- World Bank (1993a). *The East Asian miracle: Public policy and economic growth*. New York: Oxford University Press.
- World Bank (1993b). *World Tables 1993*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.